

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ'NİN ULUSAL BANKASI: OSMANLI İTİBAR-I MİLLİ BANKASI

Suat OKTAR*
Arzu VARLI**

Özet:

1913–1918 yılları arasında siyasi yaşamda İttihat ve Terakki tek başına bir güç olmuştur. Bu döneme ve İttihatçılara hâkim olan milliyetçilik düşüncesi; ekonomik alanda da yaygınlaşmış ve “milli iktisat” anlayışı benimsenmiştir. Milli iktisat çerçevesinde yapılan çalışmalar bankacılık alanında kendisini göstermiştir. İttihatçılar, Avrupa sermayesine bağımlı olmaktan kurtulabilmek için güçlü ekonomiye ve kurumlara sahip olmak gerektiğini savunmuşlar ve bu amaçla milli bankacılığın gelişmesini desteklemişlerdir. Tabi bu fikirlerin oluşmasında; Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı yönetimi ile Osmanlı Bankası arasındaki ilişkilerin büyük rol oynadığı açıktır. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası bu konjonktürde 1917 başlarında kurulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluş felsefesini dönemin ideolojik iklimi belirlemiş olmasına karşın; bankanın üzerinde Maliye Nazırı Cavit Beyin ideolojik düşüncelerinin etkisi çok büyüktür. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kamuoyu desteğini kaybetmiş olmasına karşın, varlığını bir süre daha korumuş, sonuçta 1927 yılında İş Bankası'na katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Milliyetçilik, Milli İktisat Politikaları, Osmanlı Bankası, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası.

NATIONAL BANK OF THE UNION AND PROGRESS ERA: OSMANLI İTİBAR-I MİLLİ BANKASI

Abstract:

The Committee of Union and Progress exclusively dominated the political life between the years 1913-1918. The nationalist ideology, influenced both the period and Unionists, penetrated the economic life and led to the adoption of “nationalist economic policies”. Efforts within the framework of nationalist economics were also manifested in

---

* Prof.Dr., Marmara Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, iibf.dek@marmara.edu.tr

** Öğr.Gör., Marmara Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, arzu.varli@marmara.edu.tr

the banking field. In order to do away with the dependency on European capital, the Unionists maintained the need to possess a strong economy and institutions; and therefore, promoted the development of national banking. Without doubt, the relations between the Ottoman government and the Ottoman Bank during the First World War years obviously played a crucial role in the development of these ideas. Under such circumstances, the Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası was founded in the early 1917. Although the rationale for foundation of Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası was determined by the ideological climate of the era, the ideological thoughts of Minister of Public Finance Cavid Bey on the bank is much influential. Despite losing its public support, the Credit National Ottoman continued to survive for a time, and was finally inherited by İş Bankası in 1927.

Keywords: The Committee of Union and Progress, Nationalism, National Economic Policies, Ottoman Bank, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası.

1. Ekonomiye Millileştirme ve Milli İktisat Politikası

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı¹, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset alanından ekonomiye kadar çok geniş bir yelpazede bir dizi değişimi beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet, İmparatorluk sınırları dâhilinde tüm vatandaşlara özgürlük, eşitlik ve adalet vaat etmiştir. Buna göre, etnik kökeni ne olursa olsun Müslümanların yanı sıra, gayrimüslim herkesin yeni anayasal düzenden yararlanmaları öngörülmüştür. 1908 sonrasında Osmanlı toplumundaki en belirgin değişim ise ideolojik ayrışmadır. Dönemin konjonktürünün de etkisiyle, bu yıllarda Osmanlı aydını milliyetçi (Türkçü) akımlara yönelmiştir. 1908 devrimi öncesinde zaten belli bir zemini olan milliyetçilik hareketi, şimdi daha da güçlenmiştir.² 1908–1913 yılları arasında iktidarı denetleyen İttihat Terakki Cemiyeti³, 1913 yılından 1918 yılına kadar siyasi yaşam üzerinde tek başına bir güç olurken, milliyetçilik bu döneme adeta damgasını vurmuştur. İttihatçılara hâkim olan ulusçuluk düşüncesi, iktisadi yaşamda da kendisini göstermiş ve “milli iktisat” anlayışı benimsenmiştir.⁴

---

¹ Bu konuda bilgi için bkz; Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, Nevzat Artuç, “II. Meşrutiyet’in İlanı”, İçinde, II. Meşrutiyet “100.yıl”, **Doğu Batı Dergisi**, Cilt 1, Sayı:45, (Temmuz, 2008).

² Milliyetçiliğin Meşrutiyet öncesindeki gelişimiyle ilgili olarak bkz; David Kushner, **The Rise of Turkish Nationalism: 1876–1908**, London: Frank Cass and Company Limited, 1977; Milliyetçiliğinin Meşrutiyet dönemindeki gelişimi için bkz; Francois Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876–1935)**, (1986), Jacob M. Landau, **Pan Turkism in Turkey, A Study in Irredentism**, Londra, C. Hurst and Company, 1981.

³ İttihat Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan, parti olarak faaliyetine son verilip fesih kararını aldığı 1918 yılına kadar geniş bilgi için bkz; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984; Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler, İttihat ve Terakki: Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Cilt 3, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz; Zafer Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, No:2, 1982; Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Milli İktisat”, İçinde, **Osmanlı 3**, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.571–586.

İktisadi yaşama egemen olan gayr-ı Müslim unsurun elinde bulunan servetin ölçsüz artışı, Ondokuzuncu yüzyıl boyunca ayrılıkçı ulusçuluğun yeşermesi için de son derece elverişli bir zemin hazırlamıştı.⁵ Bir yandan, ayrılıkçı hareketlere karşı duyulan tepki, diğer yandan da Müslüman-Türk unsurun ekonomik yaşamın dışında kalmış olması, ittihatçıların ulusçuluk damarını güçlendirmiştir.

Dahası, Balkanlarda ardı ardına toprak kaybı ve 1914 yılında Afrika'daki son eyaletin de (Trablusgarp) elden çıkmış olması, İttihatçı kadroları derinden sarsmış ve Osmanlı Devleti'ni 1908 Devrimine taşıyan "Osmanlılık" İdeolojisinin⁶ büyük ölçüde terk edilmesine yol açmıştır.⁷ Gerçekten de, Osmanlı Devletinin toprak kayıpları yönetici kadrolarda ve geniş toplum kesimlerinde bir şok etki yaratmış ve kitleleri milliyetçi grupların sloganlarına ve düşüncelerine daha açık hale getirmiştir.⁸

Özellikle Tanzimat döneminden itibaren hızlanan ve güçlenen Osmanlı ekonomisinin bağımlılık ilişkileri, ittihatçıların hafızalarından silinmiş değildir. Bu nedenle, İttihatçılar, bu duruma ancak milli bir iktisat politikasının uygulanmasıyla ve gelişmiş bir Türk burjuvazisinin yaratılmasıyla karşı konulabileceğini düşünmüşlerdir. Buna göre, İmparatorluk sınırları içerisinde hissedilen ekonomik çöküntü, Türk milli burjuvazisi yaratma çabasıyla birleşip, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.⁹

Türk milliyetçiliği bir bakıma düne-geçmişe bir başkaldırı, bir tepki hareketidir. Çünkü, Türkler uzun yıllar Osmanlı Devleti içerisinde askerlik dışındaki bütün işlerde devlet yönetimi de dahil hep marjinal durumda kalmışlar ve izole olmuşlardır.¹⁰ Türklerin özellikle ekonomideki varlıkları son derece sınırlıdır. Örneğin Osmanlı'nın son döneminde Türk Ticaret Salnamesini hazırlamak amacıyla İstanbul tüccarları kapsamında yürütülen bir

---

⁵ Veli Denizhan Kalkan, "Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi", İçinde, **Yüzcü Yılında II. Meşrutiyet**, Haz: Halil Akkurt ve Akif Pamuk, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2008, s.60.

⁶ Osmanlılık İdeolojisi ile İlgili Olarak bkz: Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkçülük (1879–1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1389–1393; Ohannes Kılıçdağı, "Milliyetçiliğin Emekleme Çağında Bir Kimlik Edinme Çabası: Osmanlılık", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 162, (Haziran, 2007) , s.24–31.

⁷ Ne var ki, Feroz Ahmad Osmanlıcılığın/Pan İslamizmin 1917 yılına kadar hâkim esas ideoloji olarak varlığını koruduğunu belirtmektedir. Ahmad, İmparatorluk sınırları içerisinde halkın büyük bir bölümünün Müslüman olduğundan hareketle; bu kitlenin henüz simgeleri olmayan milliyetçilik yerine, dini dayanışma şuurundan daha kolay etkilediklerine ve dini çağrılara karşı daha duyarlı olduklarına işaret etmektedir. Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2008.

⁸ Francois Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900–1930)**, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.27.

⁹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", İçinde, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.68.

¹⁰ Haydar Kazgan, bu durumu marjinalizm olarak nitelendirmekte; bunun, Osmanlı yönetimince bilinçli olarak uygulandığını kaydetmektedir. Bkz; Haydar Kazgan, "Osmanlı Ekonomisinde Türkler ve Cumhuriyet Türkiyesinde Yarattığı Türkler", **İktisat Dergisi**, İstanbul, (Ekim, 1998), s.81–88.

anketin sonuçları bunu somut olarak ortaya koymaktadır. Bu ankete göre, dış ticaret işlemleri alanında faaliyet gösteren Türkler'in oranı ancak yüzde 4 dolayındadır.¹¹

Bu nedenle, ekonominin milli bir karakter kazanması, Türk insanın varlığını devam ettirmesi için adeta zorunluluk olarak görülmüştür. Çünkü, ezilmiş ve özgüvenini yitirmiş Türk insanı ancak böyle bir durumda millet şuuruna ulaşabilecekti. Nitekim, Türk milliyetçiliğinin ünlü ideologlarından Ziya Gökalp bu konuda şöyle yazıyordu:

“Türlere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün olmasına katkıda bulunacak etkenlerden biri, milli ekonomidir.”¹²

Gerçekten de, milli iktisat politikası çerçevesinde Müslüman-Türk girişimci bir sınıfın yaratılması, İttihatçılar için öncelikle çözümlenmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. İttihatçı hükümet taşra kentlerindeki Müslüman tüccar, esnaf hatta bürokratlar arasında bulmaya çalıştıkları kişilerden girişimci kadrolar oluşturmak suretiyle güçlü bir ulusal burjuvazi yaratmak için çaba harcamıştır.¹³ Böyle bir sınıfın oluşturulması İttihatçılar için zorunluluktadır. Çünkü, Onlara göre, ancak böyle bir burjuvazinin gelişmesinden sonra milli devlet kurulabilirdi.¹⁴

İttihat Terakki Cemiyeti, özlemini duyduğu Müslüman-Türk işadamlarının yaratılmasını sağlayacak fırsatı 1912 Balkan ve 1914 Birinci Dünya Savaşı'yla bulmuştur. Savaş yıllarında, özellikle İstanbul'da yaşanan işsizlik sorununu çözmek için bu kente yapılan hububat sevki en kârlı faaliyet olarak ortaya çıkmıştır. İttihat Terakki Cemiyeti, buğday nakli için vagon tahsis ettiği kendisine yakın olan tüccarı adeta gözetmiş ve kollamıştır.¹⁵ Ne var ki, bu kadroların Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olağanüstü koşullardan yararlanarak ve devlet eliyle desteklenerek sermaye birikimi sağlamları vurgunculuğu özendirmiştir. Diğer bir deyişle, bu kadroların spekülatif kazançlar elde etmelerine bir anlamda yardım edilmiştir.¹⁶ Girişimci bir sınıf oluşturmak pahasına bilinçli olarak yeni savaş zenginleri yaratılmıştır. Özellikle Kara Kemal ve Emmanuel Karasu gibi önde gelen İttihatçılar servet yapmak için kendi mevkiilerini kullanmaktan kaçınmamışlardır. Ancak, İttihat Terakki Hükümeti bu dönemde sağlanan gayr-ı meşru kazançları söz konusu konjonktürün doğal sonucu olarak görmüş ve meşru kabul etmiştir.

Nitekim, Maliye Nazı Cavit Bey 1917 yılı Bütçesini sunarken yaptığı konuşmasında gayr-ı meşru kazanç elde edenlerle ilgili olarak;

“Memleketin serveti umumiyesinin tezyidine medar olmak üzere para kazananları en ziyade takdir edenlerdenim ve onların

---

¹¹ Tefik Çavdar, **Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, İstanbul Köz Yayınları, 1974, s.128.

¹² Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 5. Basım, 2009, s.46.

¹³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.183.

¹⁴ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.83.

¹⁵ Korkut Boratav, **Türk İktisat Tarihi (1908–2007)**, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s.29.

¹⁶ Ali İhsan Bağış, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları”, içinde, **Osmanlı**, Cilt 3, Ed., Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.547.

kazançları tezyid etmek için kendilerine muzaheret ve muavenetten geri durmam... Kendilerine yapılan muzaheret ve himaye –hatta bazılarının iddia ettikleri gibi gayr-ı meşru olduğunu farzetsek-neticce olarak teşebbüsâtı iktisadiyeye karşı beslenen rağbetin temin eyleyeceği menfaat benim nazarımda o kadar büyüktür ki o gayr-ı meşruiyeti bile izale edebilir.

diyerek, hükümetin ve ticaret erbabının elde ettiği istifçilik ve stokçuluk kaynaklı ticari kazançları tasvip ve teşvik etmiştir.¹⁷

İttihat Terakki Cemiyeti özellikle 1916 yılından itibaren milli ekonomi yönünde daha aktif ve daha doğrudan bir rol oynamıştır. Cemiyet, hükümetten bağımsız olarak hareket etmeye ve milli kaynakların gelişmesine yol açacak alanlarda yatırım yapmak üzere sermaye biriktirmeye başlamıştır. Bunun nedeni, milli bir ekonominin ancak milli sermayeye dayalı şirketlerin kurulmasıyla var olabileceğine olan inançtır.¹⁸ Bu yönde gösterilen çabalar kısa zamanda sonuç vermiş ve kurulan şirketlerin sayısı hızla artış kaydetmiştir. Nitekim 1908–1918 döneminde kurulan şirket sayısı 236 olurken, sadece 1914–1918 yılları arasında toplam 123 şirket kurulmuştur.¹⁹

Şirketleşme hareketinin yaygınlaşması ekonomideki girişimci profilini hızla değiştirmiş ve ekonomideki yabancı hâkimiyeti, Müslüman-Türk unsuru lehine gerileme eğilimine girmiştir. Gerçekten de, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte kurulmuş olan yeni şirketlerin hemen hemen tamamında milli sermaye hâkim bir nitelik kazanmıştır. Şirketlerin toplam sermayesi içinde milli sermayenin payı 1908 yılında yüzde 3 iken, bu pay 1918 yılında yüzde 38'e çıkmıştır.²⁰

2. Tanzimat'tan Meşrutiyete Osmanlı'da Bankacılığın Evrimi: Osmanlı

Bankası

Osmanlı'da bankacılık Galata sarraflarının (bankerlerinin) faaliyetleriyle başlamıştır. Bankalar kurulup etkin bir konuma gelene kadar, devletin tüm para ve kredi işlemleri sarraflar aracılığıyla yürütülmüştür. Hazine tahvillerinin iskonto edilmesi; altın, gümüş ve kaimenin bir arada tedavülünden doğan acyo farklarından yararlanılması; memur maaşlarının kırılması ve iltizam yoluyla vergi toplanması sarrafların başlıca faaliyetlerinden olmuştur. Özellikle iltizamlarda her mültezimin arkasında mutlak bir gayr-ı Müslim sarraf bulunmuştur. Böylece zamanla mukataa* ve mültezimlikle** geçinen bir sarraf sınıfı ortaya çıkmıştır.²¹ Tanzimat'la birlikte kurulan yeni devlet düzeni gereği, Osmanlı sarayının bazı

¹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi (1442–1930)**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No.1977–180/IV, İstanbul, 1977, s.244–245.

¹⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, 6. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s.60.

¹⁹ Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", İçinde, **Osmanlı**, Cilt 3, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.445.

²⁰ Çağlar Keyder, "Ottoman Economy and Finances (1881–1918)", İçinde, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920)**, Ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, Ankara, 1980, s.326.

*Mukataa deyimi zaman içerisinde değişime uğramıştır. Selçukluların son zamanlarında ve özellikle İlhanlılar döneminde devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin bir meblağ karşılığında iltizama

yetkilerini yüksek kademedeki devlet memurlarına devretmesi, sarrafları bu memurlara yaklaşmak zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla, Galata'da faaliyet gösteren sarrafların hemen hemen tamamı vekil, vükela ve valileri kendi aralarında adeta paylaşmışlardır.²² Sarraflar faaliyetleri sayesinde zamanla inanılmaz zenginliğe ulaşmışlardır. Örneğin Tanzimat döneminin ünlü sadrazamı Mustafa Reşit Paşa ile olan ilişkileri nedeniyle ün yapmış Avrampaçı Kamando²³ öldüğünde sadece İstanbul'da 150 parçadan fazla önemli mülk bırakmıştır.²⁴

Osmanlı Devleti 1844 yılında bir para reformu gerçekleştirmiştir. Napolyon Savaşları ertesinde Batı ile yoğunlaşan ticari ilişkiler, Osmanlı ekonomisinin giderek ticarileşmesi ve parasallaşması Osmanlı piyasasında geniş ölçekli bir kambiyo sorunu yaratmıştır.²⁵ Bunun üzerine 1844 yılından itibaren "Tashih-i Ayar" diye bilinen düzenlemelere gidilmiş ve Cumhuriyet'e kadar farklı para türleri piyasada tedavül etmiştir. Osmanlı Hükümeti bu süreçte kambiyo istikrarını sağlama görevini yıllık 20 milyon kuruş ödeme karşılığında J. Alle'on ile Th. Baltazzi adlarındaki Galata bankerlerine devretmiştir. 1846 yılında bu anlaşma yenilenmiş; bu bankerler faaliyetlerine kurumsal bir kimlik kazandırmak amacıyla İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) adıyla bir banka kurmuşlardır. Bankanın kuruluş amacı kambiyo rayiçlerini korumak ve paranın değerinin düşmesini önlemek olmasına karşın, yaptığı ilk işlemlerden biri hükümetin talebi üzerine 130 milyon lira ikraz etmek olmuştur. Yeterli bir sermayeye sahip olmayan banka, bu istikrazı ancak yabancı ülkelerden çektiği poliçeler aracılığıyla karşılamıştır.²⁶ Faaliyeti beş yıl kadar süren banka, para kazanmak gibi kuruluş amacına ters düşen faaliyetlerde bulunması sonucunda 1851-1853 yıllarında (Kırım Savaşı öncesinde) iflas etmiş ve kapanmak zorunda kalmıştır. İstanbul Bankası'nı kapanmaya götüren, bankanın "agio" işlemlerine girişmiş olması; diğer bir deyişle spekülasyon yapmasıdır.²⁷ Banka kapanmakla

---

verilmesi olarak anlaşılmıştır. Osmanlı mali metinlerine göre mukataa deyimi 15. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarına kadar bu anlamda kullanılmışken, bu tarihten 19. yüzyılın ortalarına kadar hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim anlamını kazanmıştır. Bkz: Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", İçinde, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, Haz: Mehmet Genç ve Erol Özvar, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006, s.57.

Mültezim, Osmanlı Devleti'nde, iltizam usulü ile vergi gelirlerini toplamaya yetkili olan kişi. Bkz: Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması, İstanbul, Kitabevi, 2003, s.2.

²¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, No:2, 1982, s.133.

²² Haydar Kazgan, "Galata Bankerleri – II", **Para Dergisi**, Sayı:2, (Temmuz, 1981), s.54.

²³ Osmanlı finans yaşamına damgasını vurmuş ünlü bir aile olan Camondo, uzun yıllar sarraflıkla uğraşmış ve Osmanlı Devleti'nin istikrazlarında aracılık rolü oynamıştır. Geniş bilgi için bkz; Nora Şeri ve Sophie Le Tarnec, **Kamandolar: Bir Hanedanın Çöküşü**, Çev: Yaman Aksu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

²⁴ Kazgan, "Galata Bankerleri – II", s.55.

²⁵ Zafer Toprak, "Osmanlı Kambiyoları", **Finans Dünyası**, (Ocak, 1990), s.72.

²⁶ A. Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara, 1978, s.70.

²⁷ Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarih**, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, 1997, s.30.

---

kalmamış, arkasında ciddi bir borç bırakmıştır. Nitekim, banka Osmanlı Hazinesini 600 bin lira zarara sokmuştur.²⁸

Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmanî) 1856 yılında bir İngiliz sermayesi grubunun öncülüğünde 500 bin İngiliz lirası sermaye ile kurulmuştur. Başlangıçta, ödeme ve iskonto işlemleri yapmak üzere bir ticaret bankası olarak kurulmuş iken, 4 Şubat 1863 yılında Fransız sermayesinin katılımıyla Bank-ı Osmanî Şahane adını alarak banknot ihracı ayrıcalığına ve yetkisine sahip bir devlet bankasına dönüşmüştür. Yabancı sermayeli bankanın devlet bankası özelliğine sahip olmasının nedeni; ülkede para ihracının yapılabilmesi ve parasal alana istikrar kazandırabilmek içindir.²⁹

Osmanlı Bankası faaliyetine mütevazı biçimde başlamış ve ilk şubesini finans merkezi Galata'da açmıştır. Bunu çok geçmeden İzmir, daha sonra da Selanik, Beyrut ve Kalas şubelerinin açılışı izlemiştir.³⁰ Osmanlı Bankası ticari işlemler yürütmesinin yanı sıra Hazineye avans vermiş ve dış borç akitlerinin yapılmasına aracılık rolü oynamıştır. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'nin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Meşrutiyet yıllarına kadar gerçekleştirdiği her borçlanmada Osmanlı Bankası'nın aktif rolü olmuştur. 1875 yılında bankanın imtiyaz süresi uzatılırken, yetkisi de genişletilmiş ve akdedilecek borçlanmalarda rüçhan hakkından yararlanması öngörülmüştür.

Osmanlı Bankası her türlü bankacılık işiyle uğraşmış, 1/3 karşılığında banknot ihracı imtiyaz ve tekeline sahip olmuştur. Bu yetkinin bankaya verilmesiyle Osmanlı Hükümeti imtiyaz süresince hiçbir evrak-ı nakdiye çıkarmamayı ve bu konuda başka kuruluşlara izin vermemeyi daha başlangıçta kabul ederek, kendisini bu konuda bağlamıştır. Bu konu, ileride Osmanlı Hükümeti ile banka arasında ilişkileri bozma noktasına taşıyacak tartışmaları da daha kuruluş aşamasında başlatmıştır. Osmanlı Bankası Osmanlı Hazinesinin sarraflığını da yapmıştır. Bankanın Hükümete 500 bin sterlini geçmeyecek bir cari avans hesabı açması kararlaştırılmıştır. Bu avansın yıllık yüzde 6 faizinin, devlet gelirlerinin tahsilâtından yapılması öngörülmüştür.³¹ Ayrıca Osmanlı Bankası devlet gelirlerini toplamış, hazinenin banka üzerine çekeceği havaaleleri de ödemekle yükümlü kılınmıştır. Banka hazine işlemlerinden yüzde 0,5, ihracını gerçekleştirdiği tahviller üzerinden de yüzde 1 komisyon almıştır.³²

Osmanlı Bankası zaman içerisinde, Batı'nın finans kurumlarıyla karşılaştırılmayacak ölçüde olağanüstü yetkilere sahip olmuş ve Osmanlı'nın finans ve ekonomik yaşamına adeta damgasını vuracak bir güce ulaşmıştır. Nitekim, 1875 yılı sözleşmesi genel kurula sunularken, bankaya tanınan ayrıcalıkların dünyada benzeri olmadığı övgüsü yapılmıştır. Osmanlı Bankası öylesine tartışmasız bir güç ve hâkimiyet konumuna ulaşmayı başarmıştır ki, artık hiçbir rakip kurum, bankayı yerinden etmeyi hayal

---

²⁸ Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, Ankara, 1957, s.18.

²⁹ Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev., Ayşe Berktaş, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1999, s.89

³⁰ Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi**, Cilt 3, Bankacılık, Bankacılık, Haz.; Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yayını, 2008, s.18.

³¹ André Authaman, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmanî-i Şahane**, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002, s.41.

³² Eldem, (1999), **a.g.e.**, s.83.

bile edememiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Bankası'nın İmparatorluk sınırları içerisinde başlangıçta mütevazı olarak başlayan çalışmaları kısa sürede olağanüstü gelişme göstermiş ve banka Ondokuzuncu yüzyılın en güçlü finans kurumlarından biri haline gelerek, bir emisyon bankası ve İmparatorluğun veznedarı kimliğini elde etmiştir.³³

Osmanlı Bankası'nın devletin ekonomisi ve maliyesi üzerindeki hâkim rolü ve sahip olduğu ayrıcalık, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte doğan milliyetçilik rüzgârının da etkisiyle, tartışılır duruma gelmiştir. Bilindiği üzere, Osmanlı Bankası, Duyun-u Umumiye ile birlikte adeta "devlet içinde devlet" görünümündeydi. Osmanlı maliyesi, Osmanlı Bankası ve Duyun-u Umumiye'ye danışmadan iş görmüyor, bu kuruluşlar ise Londra ve Paris'teki idare meclislerinin sözünden çıkmıyorlardı.³⁴

Bankanın Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kurumlarından olma özelliği 1914 yılında hükümetin savaşa girme kararıyla sarsılmış, hükümet ve banka yönetimi arasındaki ilişkiler gerilmeye başlamıştır. İlişkilerde yaşanan gerginlikler zaten bir süredir sürdürülen Milli İktisat düşüncesinin daha fazla hâkimiyet kazanmasını sağlamış ve milli bir banka kurulması fikri daha da belirginleşmiştir. Açıkçası, Duyun-u Umumiye bir tarafa, Osmanlı Bankası Osmanlı Devleti'ni değil, daha çok Batı'nın çıkarlarını gözeten ve hizmet eden bir kuruluş sayılmaktaydı.

3. Milli Bankacılık Dönemi: Milli Bankacılık Fikrinin Oluşumu

İttihatçıların savaş yıllarında ekonomiyi millileştirme yönündeki çabaları bankacılık alanında da kendisini göstermiştir. Milli bankacılık düşüncesinin oluşmasında ve uygulamaya konulmasında milli iktisat politikasının belirleyici olduğu çok açıktır. Nitekim, İttihat Terakki yönetimi*, Osmanlı Bankası'nın yerine, sermayesi tamamen Türk olan milli bir bankanın kurulmasını ülkenin ekonomik bağımsızlığı için şart olduğunu düşünmüştür. Bu düşüncenin temelinde, büyük ölçüde, İttihat Terakki Partisi ile Osmanlı Bankası arasındaki giderek kopma noktasına gelen ilişkiler yatıyordu. Çünkü, Osmanlı Bankası, hükümetin ne zamandır devam eden finansman taleplerini yokuşa sürüyor, sürekli engel çıkartıyordu. Üstelik, Osmanlı'da milli bir bankaya sahip olma düşüncesi bir süredir Meclis-i Mebusan'da da dile getiriliyordu. Avrupa sermayesine bağımlı olmaktan kurtulabilmek için güçlü bir ekonomiye ve kurumlara sahip olmanın gerekliliğine inanılıyordu. Milli İktisat politikaları, milli bankacılığın gelişmesini desteklemiş ve milli bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla ancak mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan borçlanma sürecinin Osmanlı İmparatorluğu'nu mali iflasa sürüklemesinin ve moratoryum ilanı ile Duyun-u Umumiye'nin (Borç İdaresi) kurulmasının üzerinden henüz otuz yıl bile geçmiş değildi.³⁵

*1908 yılında Drama Mebusu Rıza Bey milli bir bankanın kurulması ve adının da "Osmanlı İttihat ve Terakki Bankası" olması yönünde öneride bulunmuştur. Ancak, bu öneri Meclis-i Mebusan'da dikkate alınmayarak reddedilmiştir. Bkz: Tunaya, (1989), a.g.e., s.338.

³³ Toprak, (1982), a.g.e., s.136.

³⁴ Toprak, (1982), a.g.e., s.137.

³⁵ Osmanlı Devleti'nin borçlarıyla ilgili olarak bkz; Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi Duyun-u Umumiye**, Çev: A. İhsan Dalgıç, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 1978; Kirkor Kömürçan, **Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçları Tarihçesi**, İstanbul, 1948; İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, Ekin Basımevi, 1964; A. Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, 1978.

Borç sarmalına sürüklenmiş Osmanlı'nın yaşadığı acı tecrübe hafızalarda tazeliğini korumaya devam ediyordu. Dış borçlanmanın başladığı 1854 yılından Duyun-u Umumiye'nin kurulduğu 1881 yılına kadar süren dönem Osmanlı Devleti için tam bir istikraz dönemi olmuştur. Alınan her borcun yeni borçlarla kapatılmaya çalışılması ve bu dönemde yaşanan savaşların finansman ihtiyacı Osmanlı Devleti'ni mali iflase taşımıştır. 1881 yılında Duyun-u Umumiye idaresinin kurulmasıyla Osmanlı maliyesinin kontrolü tamamıyla bu kuruluşun eline geçmiştir Bu kuruluş kısa zamanda “devlet içinde devlet” konumuna gelerek, yabancı ülkelere bile borç verir olmuştur.

Bu yıllarda milli bir bankanın varlığından söz etmek mümkün olmadığı gibi, kurulmasına ilişkin girişimler de dönemin konjonktürüne pek uygun değildi.³⁶ Ancak, Birinci Dünya Savaşı yıllarına damgasını vuracak milli iktisat politikasının uygulandığı dönemde ardı ardına milli bankalar kurulmuştur. Nitekim 1911-1912 yılları arasında Anadolu'da 7, İstanbul'da 2 banka kurularak faaliyete başlamıştır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı yıllarında milli bankacılık hareketinin ivme kazanmasında ve devletin artık gerçek anlamda bir bankası olma yönündeki düşüncelerin yaygınlaşmasında, hiç kuşkusuz, Osmanlı yönetimi ile Osmanlı Bankası arasındaki ilişkilerin büyük rol oynadığı açıktır. Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı Hükümetinden gelen isteklere karşı nedenli katı davrandığı, devlete destek olması için kurulmuş bu kurum en acılı günlerinde dayanak değil tam anlamıyla devlete yük olmaya başlamıştır.³⁸ Dönemin vekâleten Maliye Nazırlığını yürüten Talat Bey, Cavid Bey aracılığıyla Osmanlı Bankası'ndan 7 milyon liralık banknot ihraç etmesini istemiş, ayrıca banka yönetiminin yapılan teklifi reddetmesi halinde ağır sonuçların ortaya çıkabileceğini de bankaya yazdığı mektupla da bildirmiştir. Ancak hükümetin bu talebi bankanın gerçek merkezinin bulunduğu Londra ve Paris komitelerince olumsuz olarak cevaplanmıştır. Artık banka ve hükümet arasında ciddi anlamda anlaşmazlıklar ve ilişkilerin kopma noktasına geldiği Talat Bey'in Osmanlı Bankası yöneticisi A. Nias ve L. Steeg'e yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır.³⁹

“ *Bank-ı Osmanî-i Şahane Genel Müdürlüğü'ne*

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini bir savaş hali içinde bulunduğu bir zamanda, Devlet kaynaklarının hareketinin emanet edildiği ve bu sıfatla da Devlet bankası sayılan Kurumun, yani Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin, Hükümete karşı görevlerini getirmedeğini ve getirmeyeceğini tesbit etmekteyiz.

Dolayısıyla, düşman Devletlerin tebaaları olan Müdürlerin bu kurumun başında kalmasına izin vermeyeceğiz. Bu itibarla da,

---

³⁶Çünkü, Osmanlı Bankası'nın, devletin bankası gibi çalışması ve kuruluş nizamnamesinde kendisine bu yönde imtiyaz ve yetki verilmiş olması nedeniyle yeni bir milli bankanın kurulmasına kesinlikle karşı çıkacağını tahmin etmek zor olmasa gerekir.

³⁷Oya Silier, “1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, **Türkiye İktisadi Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973**, Cilt: 13, Ed. Osman Okyar, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975, s.488.

³⁸ Parvus Eefendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Hz: Muammer Sencer, İstanbul, May Yayınları, s.63.

³⁹ Eldem, (1999), **a.g.e.**, s.301.

*Osmanlı tebaasından müdürler tayin etmenizi ve isimlerini
Cumartesi gününe kadar Nezaretimize bildirmenizi rica ediyoruz.*

....”

Bankanın savaş yıllarında takındığı bu olumsuz ve yurtseverlikle ilgisi olmayan davranışları; savaşın zor durumda bıraktığı Osmanlı İmparatorluğu için, “kendi” bankasının destek olmaması anlaşılır ve kabul edilebilir bir durum değildir.⁴⁰

Avrupa finans çevreleri ve Osmanlı Bankası en çok ihtiyaç duyulduğu zamanda borç vermekten kaçınıyor ve Osmanlı’yı yalnız bırakıyordu. Oysa bu yıllar, Osmanlı Devleti’nin şimdiye dek borçlanmaya en fazla ihtiyaç duyduğu dönemdir.

Osmanlı Bankasının savaş giderlerinin karşılanmasında hükümete mali destek vermemesiyle hükümet Almanya’dan (Wilhemstrasse) borç almıştır. Savaşın başından itibaren Osmanlı Devleti Almanya’ya 1914 yılında 95 milyon, Nisan 1915’te 80 milyon mark borçlanmıştır.⁴¹

Almanya ile borçlanma anlaşmalarının ardından Alman hükümeti Osmanlı’yla yeni bir anlaşma yapmak istememiş; Osmanlıya kendisine ait bir emisyon bankası kurma fikrini önermiştir. Kendi devlet bankasının olmamasının eksikliği bu olaylarında yaşanmasıyla beraber artık devlet tarafından hissedilir olmuştur.

Aslında, yeni bir bankanın kurulması özlemi ve ihtiyacı daha otuz yıl öncesinden kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1876–1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bu ihtiyaç derin biçimde hissedilmişti. 1871 yılındaki moratoryum ilanı Avrupa finans çevrelerinden ve silah firmalarından kredi alabilme gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti parasızlık nedeniyle belki de tarihinin en büyük yenilgisiyle karşı karşıya kalacaktı.⁴² Osmanlı Bankası’ndan istediği kaynağı sağlayamamıştı. Çünkü, bankanın kaynağı büyük ölçüde Avrupa bankalarına ve kurumlarına bağlıydı. Bankanın Avrupa mali gücünün izni olmadan kaynak yaratması düşünülmeydi, dolayısıyla da Osmanlı hükümetinin talebini geri çevirdi. Osmanlı hükümeti, ihtiyaç duyduğu kaynağı bir ölçüde, zaten Osmanlı vatandaşı olan ve vatanseverlik hamasetiyle de beslenmiş bulunan Galata bankerlerinden sağlayabildi.⁴³

Osmanlı Bankası’nın Osmanlı yönetimi ile inişli çıkışlı ilişkileri II. Meşrutiyet yıllarında da devam etmiştir. Çünkü Osmanlı Bankası bir devlet bankası da olsa hasım durumundaki devletlerinin başkentlerinden yönetiliyordu ve bu da sonuçta Osmanlı Devleti ile banka arasındaki ilişkilere yansıtıyordu. Gerçekten de, Osmanlı Bankası’nın Londra ve Paris’e olan bağımlılığından ve bu merkezlerle olan organik bağlarından dolayı zan altındaydı ve İmparatorluğun mali özerkliğine, dolayısıyla da siyasi bağımsızlığına olası bir

---

⁴⁰ Eldem, (1999), **a.g.e.**, s.303.

⁴¹ Zafer Toprak, “Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi 1979–1980 Özel Sayısı**, Ankara, 1981, s.210.

⁴² Kazgan, (1997), **a.g.e.**, s.199.

⁴³ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Çev: Gökhan Aksoy, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.144.

---

tehdit olarak algılanıyordu.⁴⁴ Osmanlı hükümeti yapmak istediği her istikrazda Osmanlı Bankası'nı ikna etmekle uğraşmıştır. Ancak her defasında bankanın katı ve inatçı tutumuyla karşılaşmıştır. Osmanlı hükümetleri rahatsızlıklarını her fırsatta dile getirmekten kaçınmamışlardır.

Örneğin, İttihatçı hükümetle Maliye Nazırlığı yapmış olan Cavid Bey II. Meşrutiyet'in ilk borçlanmasında bankaya karşı duyulan sıkıntıları ve yöneltilen şikâyetleri şöyle dile getirmiştir:

“..... Maatteesüf Osmânlı Bankası bu son istikrâzda bir centilmen hareketi gösterememiş, siyâset-i sâbıkasından sarf-ı nazar edememiştir. Bu memlekette senelerden beri icrâ-yı muâmele eden bir devlet bankasının hâricte şâyân-ı ecânib gibi düşünmemesi, mevkû mütezil ve meşkûk görmemesi, bunun nefîcesi olarak da defa millete karşı mâziyi unutturabilmek ve maddeten değilse de mânen kazanmak için müsâadekârane davranması icâb ederdi. Bu bankanın menâfi-i müstakbelesine pek muvafık bir hareket olurdu. Fakat banka bu tariki ihtiyâr eylemeyi münasip görmedi. Haysiyet-i hükümeti muhil bâzı mevâddı (ki bunlar meclis-i mebûsânın mâliye encümeni tarafından tayy olundu) mukaveleye ithâl ettiği gibi gerek mesârîf-ı tab'iyeye ve neşriye ile damga resminde gerek kambiyo masrafından gerek istikrâz hâsılının müeccelen tediyesinde hükümeti ızrâr etti”⁴⁵

Aynı yılın 1 Kasım'ında Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi banka ile olan gerginliği daha da tırmandırmıştır. Çünkü, banka sözleşmesi gereği Türk statüsündeydi, dolayısıyla bankanın sermaye sahipleri olan Fransa ve İngiltere hasım olarak görülüyordu. Bu durumda bankanın başında, üstelik savaş halinde olan düşman devletlerinin tebaaları durumundaki müdürlerin kalmasına izin verilmesi mümkün değildi. Hükümetin baskısı sonucu üç yönetici görevlerinden çekilerek, yerlerine üç Osmanlı vatandaşı getirildi.⁴⁶

---

⁴⁴ Eldem, (1999), **a.g.e.**, s.106–107.

⁴⁵ Deniz Karaman, **Cavid Bey ve Ulüm-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, Ankara, Liberte Yayınları, No.41, 2001, s.115.

⁴⁶ Autheman, (2002), **a.g.e.**, s.227.

Bu gelişmeler sonucunda, milli bir bankanın kurulması İttihatçılar için kaçınılmaz olmuş ve bu yönde çalışmalar hızlandırılmıştır. Hatta, bu çalışmalar sırasında bir ara Osmanlı Bankası'nın satın alınması düşüncesi bile tartışılmıştır. Cavid Bey anılarında, bu konunun Enver Paşa, Talat Paşa ve Halil Bey ile aralarında tartışıldığını, ancak Bankanın kuruluş sözleşmesi gereği böyle bir girişimde bulunmanın mümkün olmadığını şöyle yazmıştır:⁴⁷

“Bankanın hissedarının muvafakatı olmaksızın bankayı (Osmanlı bankası) satın almağa hakları olmadığını, bankanın aynı ünvanı ticari ile Türkiyede ve hariçte icrayı muamele eyleyeceğini, binaenaleyh muamelatın bir kısmını alıp diğer kısmını hariçte bırakmak mümkün olmayacağını, bu muamele iştiraiyenin keenlemeyekün hükmünde olacağını, ittihaz edecekleri teabiri kanununun buna meşruiyet veremeyeceğini, trafi vahide şamil bir akit yapacaklarından bunun vaz'yetten farkı olmayacağını, neticise de bankanın tenezzül itibarından, teşebbüsün fiasko olmasından başka bir şeye müncer olamayacağını....”

İttihat Terakki Hükümeti 1916 yılında bir milli bankanın kurulması düşüncesi etrafında kamuoyu oluşturmak ve destek yaratmak amacıyla yoğun bir kampanya başlatmıştır. Nitekim İttihat Terakki Cemiyeti'nin yarı resmi organı Tanin Gazetesi öncülüğünde yürütülen kampanyayla, milli banka ihtiyaç kamuoyuna anlatılmaya çalışılmıştır. Gazetede yayınlanan yazılar aracılığıyla, kurulacak bankanın ülkeyi iktisadi bağımsızlığa taşıyacağı vurgulanmıştır ve “iktisadi cihat” çağrısı yapılmıştır.⁴⁸ Bu çağrının ardında, Osmanlı milliyetçiliğinin Batı'nın iktisadi ve mali kontrolü-ki Osmanlı Bankası kurum olarak en aşikâr cisimleşmiş haliydi- karşısında duyduğu öfke ve hayal kırıklığı yatmaktaydı.⁴⁹

İttihatçılar Batı'ya tanınan kapitülasyonlardan⁵⁰ bu yana Osmanlı Devleti'nin Avrupa sermayesinin nüfuz alanına girdiğini ve açık pazara dönüştüğünü, şimdi yapılması gerekenin mali bir ekonomiyi tesis etmek olduğunu belirtiyorlardı. Bunun için de, milli bir bankanın varlığını olmazsa olmaz olarak görüyorlardı. İttihat Terakki Cemiyeti'nin vilayetlere gönderdiği genelde; kurulacak milli bankanın siyasi bağımsızlığı sınırlayan engelleri gidereceği, “bizi şiddetle muhtaç olduğumuz bu milli kalbe malik” kılacağı, özellikle “mefküre ve seviyemizin tealisine taalluk eden büyük istifadeler” sağlayacağı belirtiliyor, “mefküre için sarf olunan her türlü faaliyetler, cihad mahiyetinde olduğu için milli iktisat hareketine (...) iktisadi cihat” deniyordu.⁵¹

⁴⁷ Cavit Bey, “Cavit Bey'in Notları”, **Tanin Gazetesi**, (20.Ocak.1945)

⁴⁸ Toprak, (1982), **a.g.e.**, s.140.

⁴⁹ Eldem, (1999), **a.g.e.**, s.332.

⁵⁰ Kapitülasyonlara İttihat Terakki Hükümeti tarafından 1914 yılında tek taraflı olarak son verilmiştir. Bkz; Mehmet Emin Elmacı, (2005).

⁵¹ Toprak, (1982), **a.g.e.**, s.142.

4. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası

Milli bir bankanın kurulmasına ilişkin talepler kamuoyu desteğinin de yaratılmasıyla giderek artmaktaydı. Osmanlı ekonomisinin durumu ise son derece olumsuzdu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde hızla artmaya başlayan askeri harcamalar nedeniyle sürekli bütçe açığı verilmekteydi. 1911–1912 mali yılında 775 milyon Osmanlı lirası bütçe açığı 1917–1918 mali yılında nerdeyse 3 milyon Osmanlı lirasını bulmuştu.⁵² Bütçe açıkları da dış borçlanmayla kapatılmaya çalışılıyordu. Ne var ki, savaş konjonktürü, dışarıdan borçlanma olanağını bütünüyle ortadan kaldırmıştı. Osmanlı hükümeti bütçe açıklarını vergileme yoluyla kapatmaya ve böylece savaşın finansmanı için yeni kaynak yaratmaya çalıştıysa da bunda başarılı olunamadı. Sonuçta, emisyon yoluna gitmekten başka bir çare kalmadı. Başlangıçta kâğıt paraların altın karşılığı Duyun-u Umumiye İdaresine yatırılmışken, daha sonra Almanya'dan ödünç alındı. Alman hazine bonoları garanti gösterildi.⁵³

Bir yandan, büyük ölçüde yapılan parasal genişleme⁵⁴ diğer yandan da gıda üretimindeki daralma fiyatların hızla tırmanmasına neden oldu. 1917 yılına gelindiğinde yüzde 300'ü bulan enflasyon (hiperenflasyon) oranı Türkiye'de Yirminci yüzyılın sonuna kadar bir daha görülmeyecekti.⁵⁵

İşte, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası böyle bir konjonktürde 1917 başlarında kurulmuştur. Bankanın kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Beyin desteği çok büyük olmuştur. Bankanın idari meclisi Cavit Beyin önderliğinde⁵⁶ İstanbul mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Bağdat Musevi tüccarlarından Sason Efendi, İstanbul tüccarlarından Halepli Abud Efendi, Selanikli tüccar Tevfik Beyden oluşmuştur.

Merkezi Dersaadet (İstanbul) olan bankanın kuruluş sermayesi 4 milyon Osmanlı lirasıdır ve faaliyet süresi otuz yıla sınırlanmıştır.⁵⁷ Bankanın kuruluş amacı; tamamıyla milli olan bir kredi kurumu vücuda getirerek, finansman sıkıntısının giderilmesi olarak açıklanmıştır. Diğer bir deyişle, tamamıyla milli olan bir kredi kurumu yaratmaktır.⁵⁸ Bundan dolayı da, bankanın 400 bine bölünmüş hisse senetlerinin sadece Osmanlı tebaasına tahsis edilme şartı getirilmiştir. Gerçekten de, bankanın ana sözleşmesinde pay senetlerinin isme yazılı olacağı, ancak sadece Osmanlı tebaasının bankaya hissedar olabileceği açık ve net olarak belirtilmiştir. Böylece bankanın milli kimliği korunarak, yabancıların kontrolüne girmesi önlenmiştir. Üstelik, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk kez pay senedi ihracı

⁵² Güran, (2006), **a.g.e.**, s.71, Tablo 3.

⁵³ Pamuk, (2008), **a.g.e.**, s.160.

⁵⁴ Savaş sonunda basılmış olan kâğıt para miktarı 161 milyon Osmanlı lirasıdır. Bkz: Tekeli ve İlkin, (1981), **a.g.e.**, s.117.

⁵⁵ Pamuk, (2008), **a.g.e.**, s.162.

⁵⁶ Cavit Bey anılarında, kendisine Bankanın yönetiminde görev alması yönünde baskı yapılmasına karşın, bu talebi yoğun mesaisi nedeniyle reddettiğini belirtmiştir. Bkz: Cavit Bey, (2000), **a.g.e.**, s.63.

⁵⁷ Ökçün, (1997), **a.g.e.**, s.224.

⁵⁸ Eldem, (1994), **a.g.e.**, s.126.

gerçekleştirirken bankanın her türlü işlemlerinde ve kayıtların tutulmasında Türkçe dilinin kullanılması zorunluluğu da getirilmiştir.

Yine bankanın kuruluş sözleşmesine göre, sadece ilk on sene içinde müdür-ü umumisi ile bazı uzmanlarının yabancı uyruklu olabileceği kabul edilmiştir. Nitekim Bankanın umumi müdürlüğüne Avusturya-Macaristan uyruklu Victor Veill getirilmiştir. Buna karşılık, diğer tüm personelin Osmanlı tebaasından olması zorunludur.⁵⁹ Başlangıçta, bankacılık formasyonuna sahip kadroların yetersizliği nedeniyle, yabancı uyrukluların bankanın üst organlarında görev almaları öngörülmüştür. Ancak, ileride yabancı uyrukluların yerini almak üzere, bankacılık eğitimi görmek amacıyla Avusturya'ya Maliye Nezareti tarafından öğrenci gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰

Almanlar; Bankanın kuruluşu sırasında çıkan milliyetçi haberlerden ve Bankanın Umum Müdürlüğüne Avusturya-Macaristan uyruklu bir müdürün getirilmesine olan tepkilerini, Banka yönetiminin Fransa taraftarı oldukları yönündeki endişelerini ve Cavit Bey'e artık Türkiye'de Almanlara yer olup olmayacağı konusunda endişelerini bildirmişlerdir. Cavit Bey Almanların bu tepkilerini gidermek için önce Talat Bey'e Almanların gazetelerindeki haberlerle ilgili duydukları rahatsızlığı bildirmiş ve "*gazetelerin bu gibi propagandalarda biraz daha az chauvin olmalarının fena olmayacağını*"⁶¹ yazmıştır. Daha sonra Cavit Bey Almanların endişelerini giderebilmek için Alman mali çevrelerinin önde gelen ismi olan Mösyö Wasserman'la görüşme yapmış; bu görüşmesini anılarında şöyle yazmıştır:⁶²

"... Fransadan muavenet ve müzaheret ümit edecek kadar hissi selimi siyasiden mahrum olmadığımızı, bugün banka meclisi idaresine geçen adamların yarın hükûmete geçebileceklerini ve Almanya herkes hakkında böyle suizanlar ve şüpheler beslerse hüsnî âmiziş ve imtizaç mümkün olmayacağını, Almanya Rusya tarafına geçip bizi feda etmedikçe Almanyadan ayrılmıyacağımızı ...."

Cavit Bey'in çabaları sonucunda Almanya'nın tepkisi hafiflemiş ve görüşmelere devam edilmiştir.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın hisse senetlerinin değeri 10 lira gibi düşük tutulmuştu. Bundan amaç, paydaş sayısını artırarak bankanın sermayesini güçlendirmektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti daha önce belirtildiği gibi, sürdürdüğü yoğun kampanya ile halkı banka sermayesine katkıda bulunmaya sevk etmek için çok büyük çaba harcamıştı.⁶³ Nitekim, Cavit Bey anılarından bu konuyla ilgili olarak; hisse senedi satın alma talebini artırmak amacıyla çok çaba harcadığını, hatta başvuru süresinin uzatıldığını ve geniş çaplı bir kampanya yürütmek üzere ülkenin her yanına Cemiyetin görevlendirdiği kişilerin gönderildiğini şöyle belirtmiştir;

---

⁵⁹ Tekeli ve İlkin, (1981), a.g.e., s.139.

⁶⁰ Toprak, (1985), a.g.e., s.768.

⁶¹ Cavit Bey, "Cavit Beyin Notları", **Tanin Gazetesi**, (29.Mart.1945).

⁶² Cavit Bey, "Cavit Beyin Notları", **Tanin Gazetesi**, (31 Mart 1945).

⁶³ Toprak, (1982), a.g.e., s.146.

“İtbari Milli Bankasının ilk içtimainı yaptık. Souscription’ın muvaffakiyeti için müddetin temdit edilmesine, 20 Kânunusaniden bir marta kadar devam eylesine karar verdik. Her tarafa murahhaslar izam edilecek; İstanbul’da birçok heyetler çalışacak. Merkezi Umumiye meşgul olacak, devairle iştilal edilecek, büyük mikyasta propaganda yapılacaktır.”⁶⁴

Hisse senetlerine ilk yazılan Padişah Mehmet Reşat olmuştur. 200 hisse senedi olarak banka hissedarları arasına giren Padişahın bu jestini Cemiyetin yayın organı Tanin gazetesi “İktisadi cihada ..... millete büyük ve ulvi numune-i imtisal olarak niteliyordu.”⁶⁵

İttihatçıların bütün çabalarına karşın hisse senetlerine yazılma tarihinin sona erdiği 15 Şubat 1917’ye iki gün kala, 400 bin hisse senedinden 253 bini satılmış, 147 bin hisse kalmıştı. Son iki gün içerisinde ise 30–40 bin kadar daha kayıt yapılması bekleniyor, böylece 100 bin hisse senedi elde kalıyordu. Bu ise, iç ve dış finans çevrelerinde Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’na güven sarsıcı bir başlangıç olacaktır.

Bankanın hisse senetlerinin beklenen ilgiyi görmemesi üzerine ve uğradığı prestij kaybını gidermek amacıyla 27 Şubat 1917 tarihinde kabul edilen bir kanun ile Maliye Nazırına bankanın ihraç edeceği hisse senetlerini Devlet adına satın alma yetkisini tanımıştır. Bu yetkinin kapsamı şöyledir:⁶⁶

1. Maliye Nazırı sermayenin 1/8’ini teşkil eden 500.000 Liralık 5000 hisse senedini Devlet adına kat’i olarak satın alma yetkisine sahiptir. Bu hisse senetleri Devletindir ve hiçbir suretle başkasına satılamaz.
2. Maliye Nazırı 28 Şubat 1917/15 Şubat 1332 akşamına kadar “kaydolunduğuna dair haber alınmayan mütebaki hisseleri de ikmal suretiyle” satın almaya yetkilidir. Bu hisse senetleri “münasip zamanda elden çıkarılabilecektir.” Bu şekilde satılan hisse senetlerinin bedeli satıldığı yılın gelir bütçesine olağanüstü gelir olarak kaydedilecektir.
3. Hisse senetlerinin satın alınabilmesi için gerekli olan “meblâğ 1332 senesi Maliye bütçesine fasl-ı mahsus olarak ilave olunacaktır.”

Öte yandan ileride bir devlet bankasına dönüşmesi öngörülen Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’na 21 Şubat 1917 tarihli bir kanun ile bir dizi ayrıcalık ve kolaylık tanınmıştır. Ayakları üstünde güçlü kalabilmesi ve yabancı bankalar karşısında varlığını koruyabilmesi amacıyla tanınan bu ayrıcalıklar şöyledir:⁶⁷

“Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası sermayesi, ihtiyat akçesi, temettuatı, icray-ı san’at etmesine lâzım olan emval-ı gayrimenkule ve mebanisi ve depoları gerek mevcut bulunan ve gerek atıyyen ihdas edilecek olan her’türlü rüsûm, tekalif ve harcdan muafır.

⁶⁴ Cavit Bey, “Cavit Bey’in Notları”, **Tanin**, (04.04.1945)

⁶⁵ Toprak, (1982), **a.g.e.**, s.146.

⁶⁶ Ökçün, (1997), **a.g.e.**, s.224.

⁶⁷ Ökçün, (1997), **a.g.e.**, s.225.

1. Mezkür Banka'nın hisse senedatı ile teşekkülüne dair ve Banka ile devair-i resmiye beyinde cereyan edecek muamelâta, evrak ve senadat ve ilânât damga resminden ve Hicaz Demiryolu ianesinden muaftır.
2. Banka'nın tesisat-ı ibtidaiyyesine muktazi olup memalik-i ecnebiyyeden celb edeceği mefruşat, levazım, kasa ve teferruatı gümrük resminden muaftır.
3. Banka'nın hisse senedatı bilumum devair-i resmiyyece kefalet akçası olarak ve bedellerinin tesviye edilmiş miktarının tamamı üzerinden kabul edilir.
4. Baka memalik-i Osmaniyye'de vaki olacak muhaberâtından ve nukud ve saire irsalâtından dolayı posta ve telgraf ücretinden muaftır.

Bu çerçevede bankaya verilen ilk imtiyaz Ergani Bakır Madenleri'ni işletmek olmuştur. Banka, bu madenleri denize bağlayacak bir demiryolu işletmesinin imtiyazını almıştır. Ne var ki, Banka bu işler için gerekli sermayeyi Alman bankalarından sağlama yoluna gitmiştir. Bu durum bankanın milli olma kimliğine zarar vermiş ve bankanın kurulma amacını bir ölçüde zedelemiştir.⁶⁸ Ve bütün iyi niyetli çabalara karşın, milli bankacılık anlayışı kredi piyasasına hakim olamamış ve para piyasası yine eskisi gibi yabancı bankalara terk edilmiştir.

5. Sonuç

Cavit Bey Banka kurulurken sermayesine azınlık şeklinde de olsa yabancı banka ve hatta yabancı sermayeli Osmanlı şirketlerinin ortak alabileceğini düşünmüşse de, bu düşüncesinden muhtemelen Talat Paşa'nın etkisiyle vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bankanın kuruluş nizamnamesinde de bu durum açık bir biçimde yer almıştır. Bununla birlikte, yabancıların Bankaya ilgisi hiç eksik olmamıştır. Nitekim, 1918 yılında İtalya'nın Osmanlı'daki siyasi temsilcisi Sforza, Deutchbank müdür muavini aracılığıyla bankanın sermayesine İtalya'nın ortak olma taleplerini Cavit Bey'e iletmış, ancak Cavit Bey kuruluş nizamnamesinin buna engel olduğundan hareketle bu talebi reddetmiştir.⁶⁹

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın kuruluş felsefesini dönemin ideolojik iklimi belirlemiş olmasına karşın, Bankanın üzerinde Maliye Nazırı Cavit Beyin ideolojik düşüncelerinin etkisi çok büyüktür. Liberal İktisadi düşünce taraftarı olan Cavit Bey⁷⁰, bankanın milli bir karakter taşıyacağını belirtmesine karşın Hükümetin bankaya kesinlikle bir müdahalesinin olmayacağını ve Hükümetin bankayı çıkarları yönünde kullanmayacağını garantisini vermiştir. Banka ile ilgili konunun Meclis-i Ayan'da görüşülmesi sırasında, "*Hükümet bankayı, tahtı himaye ve tekalüfune mi alıyor*" diye sorulduğunda, Cavit Bey Hükümetin sadece "*manevi himayesinin*" sözkonusu olduğunu belirtmiştir.⁷¹

---

⁶⁸ Eldem, (1994), **a.g.e.**, s.27.

⁶⁹ Cavit Bey, **a.g.e.**, 88–89

⁷⁰ Cavit Bey'in iktisadi görüşleriyle ilgili olarak bkz: Tefik Çavdar, (1982); Zafer Toprak (1985); Nazmi Eroğlu, (2002).

⁷¹ Tekeli ve İlkin, (1981), **a.g.e.**, s.143.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası daha kuruluşunda Osmanlı Bankası'na ileride alternatif olacağı düşünülmüş ve bir devlet bankasına dönüştürülmesi öngörülmüştür. Bütün beklenti, bankayı, devletin banknot ihraç yetkisine sahip tek bankası konumuna dönüştürmekti. Ancak, bu yetki halen Osmanlı Bankası'na aitti ve 1925 yılına kadar da devam edecekti. Bu süre bittikten sonra yetkinin Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na devri mümkün olabilecekti. Nitekim Cavit Bey 1918 yılı bütçe görüşmelerinde;

*“pek kaviyyen ümit ediyorum ki altı, yedi sene sonra bu banka hakiki manasiyle bir devlet bankası, bir millet bankası olabilecektir.”*⁷²

Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenilgiyle çıkması, yurt içinde ve dışında Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na zaten varolan muhalefeti daha da artırdı. Bankanın kurulmasına karşı çıkmış olan milletvekilleri Meclis-i Mebusan'da Hükümeti sürekli eleştirmeye başladı ve banka, yoğun eleştiri oklarına maruz kaldı.

Dahası, bankanın varlığına son verilmesi talepleri dile getirilmeye başladı. Öyle ki, kamuoyunda oluşan bankaların etkisiyle bankanın İngiliz ya da Fransız bankalarıyla birleşmesi projesi bile düşünüldü. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda banka milli kontrolünü tümüyle kaybetmiş olacaktı.

Cavit Bey anılarında bankanın bu sıkıntılı durumuyla ilgili olarak şöyle demiştir: *“Osmanlı Devleti'nin savaştan galip çıkması durumunda Osmanlı Bankası'nın halinde ise Osmanlı Bankası ile birleşecektik.”*⁷³

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kamuoyu desteğini kaybetmiş olmasına karşın, varlığını bir süre daha korumuş, sonuçta 1927 yılında İş Bankası'na kalmıştır.

---

⁷² Tekeli ve İlkin, (1981), **a.g.e.**, s.145.

⁷³ Cavit Bey, “Cavit Beyin Notları”, **Tanin**, 20 Ekim 1945.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- AHMAD, Feroz. **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- AHMAD, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, 6. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- AHMAD, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2008.
- AHMAD, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- AKŞİN, Sina. **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.
- ARTUÇ, Nevzat. "II. Meşrutiyet'in İlanı", İçinde, II. Meşrutiyet "100.yıl", **Doğu Batı Dergisi**, Cilt 1, Sayı:45, (Temmuz, 2008).
- AUTHEMAN, André. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası: Bank-ı Osmanî-i Şahane**, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002.
- BAĞIŞ, Ali İhsan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları", İçinde, **Osmanlı**, Cilt 3, Ed., Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- BLAISDELI, Donald. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Deneti Düyun-u Umumiye**, Çev: A. İhsan Dalgıç, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1978.
- BORATAV, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 6. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2009.
- CAVİD BEY, "Cavid Bey'in Notları", **Tanin Gazetesi**, (20 Ocak, 1945).
- CAVİD BEY, "Cavid Bey'in Notları", **Tanin Gazetesi**, (29 Mart, 1945).
- CAVİD BEY, "Cavid Bey'in Notları", **Tanin Gazetesi**, (31 Mart, 1945).
- CAVİD BEY, "Cavid Bey'in Notları", **Tanin Gazetesi**, (4 Nisan, 1945).
- CAVİD BEY, **Felaket Günleri-Mütareke Günlerinin Feci Tarihi (I)**, Haz, Selim Karahasanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- ÇAVDAR, Tefvik. **Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, İstanbul Köz Yayınları, 1974.
- ÇAVDAR, Tefvik. **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu**, Ankara: Uygurluk Yayınları, 1982.
- ELDEM, Edhem. **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev., Ayşe Berktaş, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- ELDEM, Vedat. **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1994.

-
- ELMACI, Mehmet Emin. **İttihat-Terakki ve Kapitülasyon**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005.
- EROĞLU, Nazmi. **Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı: Cavid Bey**, İstanbul: Bir Harf Yayınları, No:66, 2006.
- FERİD, Hasan. **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi**, Cilt 3, Bankacılık, Bankacılık, Haz.; Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yayını, 2008.
- GENÇ, Mehmet. "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı", İçinde, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- GEORGEON, Francois. **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, Ankara, 1986.
- GEORGEON, Farnçois. **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2009.
- GÖÇEK, Fatma Müge. "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", İçinde, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- GÜRAN, Tefik. "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", İçinde, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- HANİOĞLU, M. Şükrü. **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkçülük (1879-1902)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- KALKAN, Veli Denizhan. "Hürriyete Giden Yolun Kısa Tarihi", İçinde, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Haz: Halil Akkurt ve Akif Pamuk, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2008.
- KANSU, Akyurt. **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- KARAMAN, Deniz. **Cavid Bey ve Ulüm-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, Ankara: Liberte Yayınları, No.41, 2001.
- KAZGAN, Haydar. "Galata Bankerleri – II", **Para Dergisi**, Sayı:2, (Temmuz, 1981).
- KAZGAN, Haydar. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi**, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 1997.
- KAZGAN, Haydar. "Osmanlı Ekonomisinde Türkler ve Cumhuriyet Türkiyesinde Yarattığı Türkler", **İktisat Dergisi**, İstanbul, (Ekim, 1998).
- KEYDER, Çağlar. "Ottoman Economy and Finances (1881-1918)", İçinde, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, Ankara, 1980.
- KEYDER, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

- KILIÇDAĞI, Ohannes. “Milliyetçiliğin Emekleme Çağında Bir Kimlik Edinme Çabası: Osmanlılık”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 162, (Haziran, 2007).
- KORALTÜRK, Murat. “Osmanlı Devleti’nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu”, İçinde, **Osmanlı**, Cilt 3, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- KÖMÜRÇAN, Kırkor. **Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçları Tarihçesi**, İstanbul, 1948.
- KUSHNER, David. **The Rise of Turkish Nationalism: 1876-1908**, Londra: Frank Cass and Company Limited, 1997.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz. **İktisat Tarihi Yazılı Bütün Eserleri: 3**, Ankara: Sermaye Piyasası Kurumu Yayını, No:58, 1997.
- ÖZVAR, Erol. **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. **Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No.1977-180/IV, İstanbul, 1977.
- PAMUK, Şevket. **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Çev: Gökhan Aksoy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- PARVUS EFENDİ, **Türkiye’nin Malî Tutsaklığı**, Haz: Muammer Sencer, İstanbul: May Yayınları, 1977.
- SİLİER, Oya. “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, **Türkiye İktisadi Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973**, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Cilt:13, Ed., Osman Okyar, Ankara, 1975.
- ŞERİ, Nora ve Sophie Le Tarnel. **Kamandolar: Bir Hanedanın Çöküşü**, Çev: Yaman Aksu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin. **Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayını, 1981.
- TOPRAK, Zafer. **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, No:2, 1982.
- TOPRAK, Zafer. “Osmanlı Kambiyoları”, **Finans Dünyası**, (Ocak, 1990).
- TOPRAK, Zafer. “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”, **O.D.T.Ü Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı**, Ankara, 1991.
- TOPRAK, Zafer. “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesenüt, Meslek ve Milli İktisat”, İçinde, **Osmanlı 3**, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- TUNAYA, Tanık Zafer. **Türkiye’de Siyasi Partiler, İttihat ve Terakki: Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Cilt 3, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- ULUTAN, Burhan. **Bankacılığın Tekamülü**, Ankara, 1957.
- VELAY, A. Du. **Türkiye Maliye Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.
- YENİAY, İ. Hakkı. **Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi**, İstanbul: Ekin Basımevi, 1964.
- ZÜRCHER, Eric Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.